

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Мартинюка Віктора Анатолійовича
«Природні об'єкти та природні ресурси як об'єкти цивільних прав»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 – Право

Актуальності обраної теми. Дисертація В. А. Мартинюка «Природні об'єкти та природні ресурси як об'єкти цивільних прав» присвячена одному з найбільш багатофункціональних інститутів цивільного права. При цьому новизна та особлива актуальність поданої на рецензування дисертації зумовлена тим, що запропоноване автором дослідження проведене під кутом окремого, чітко визначеного аспекту – природних об'єктів та природних ресурсів, що, безперечно, виступає як новим напрямом наукового пошуку, так і поглибленням вже існуючих наукових здобутків у цій сфері.

Окремо слід наголосити на тому, що ступінь наукової розробленості проблематики природних об'єктів та природних ресурсів як об'єктів цивільних прав є достатньо низьким, монографічні роботи з цієї тематики у вітчизняній науці цивільного права, здебільшого, базуються на положеннях статті 177 ЦК України («Види об'єктів цивільних прав»), у якій прямо не визначені такі об'єкти як природні об'єкти та природні ресурси. Однак, слід підкреслити особливу цінність та життєзабезпечувальне значення природних об'єктів для суспільства і держави; багатогранна фізична та юридична природа відносин, пов'язаних з природними об'єктами; багаторічна практика вилучення природних об'єктів та природних ресурсів з цивільного обороту, встановлення на них режиму виключної державної власності визначають проблемність визнання майнових, цивільно-правових характеристик таких об'єктів. Доцільним є розширення цивільно-правового регулювання природних об'єктів та природних ресурсів, що дозволить об'єднати діючі нині положення щодо речових та зобов'язальних правовідносин, розміщені в природноресурсових законодавчих актах; забезпечить уніфікований підхід до закріплення базових засад їх цивільно-правового режиму; сприятиме подоланню існуючих прогалин

та недосконалостей виникнення, переходу та припинення прав на природні об'єкти та їх ресурси. Тому правильно відмічено дисертантом щодо необхідності вирішення низки питань, що стосуються природних об'єктів та природних ресурсів саме на рівні цивільного законодавства України.

Таким чином, існує об'єктивна необхідність теоретичного дослідження проблеми природних об'єктів та природних ресурсів як об'єктів цивільних прав.

Виходячи із вищезазначеного, метою дисертаційної роботи стало дослідження теоретичних та практичних основ правового режиму природних об'єктів та природних ресурсів як об'єктів цивільних прав, формулюванні пропозицій щодо вдосконалення законодавства України в частині правового регулювання речових та зобов'язальних відносин, об'єктами яких є природні об'єкти та природні ресурси.

Досягненню мети дисертаційного дослідження передувало розв'язання таких задач: розкрити зміст та співвідношення категорій «природний об'єкт» та «природний ресурс», розглянути їх майновий, цивільно-правовий аспект; сформулювати авторське визначення поняття природних об'єктів та природних ресурсів як об'єктів цивільних прав, визначити їх особливості; узагальнено представити характеристику природних об'єктів та природних ресурсів на підставі віднесення до тієї чи іншої класифікаційної групи речей; обґрунтувати особливості цивільно-правового режиму природних об'єктів та природних ресурсів; розкрити специфіку цивільного обороту природних об'єктів та природних ресурсів; розглянути цивільно-правові основи інституту права власності на природні об'єкти та природні ресурси, особливості різних видів власності; систематизувати та обґрунтувати види і особливості поширення інших речових прав на природні об'єкти та природні ресурси; розробити науково-обґрунтовані пропозиції щодо внесення змін до Цивільного кодексу України та інших нормативно-правових актів України, які визначають цивільно-правовий режим природних об'єктів та природних ресурсів.

Ознайомлення із змістом роботи дає підстави для висновку, що поставлені завдання дисертантом успішно виконані, а мета – досягнута.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх новизна. Наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані дисертантом, своєю переважною більшістю, є аргументованими і переконливими. При їх доведенні та обґрунтуванні автором використано широке коло вітчизняних наукових джерел з цивільного, екологічного, земельного права, українське законодавство.

Джерельну базу дослідження можна вважати цілком репрезентативною, оскільки дисертант при проведенні дослідження використав значну кількість наукових та інших джерел (їх список охоплює 290 найменувань). Слід відзначити, що достатню увагу автор приділив аналізу судової практики та доведенню доцільності запровадження в національному законодавстві окремих, додаткових положень щодо визначеної проблеми. Так, дисертантом запропоновано внести доповнення до Глави 27, ст.ст. 178, 180, 333 Цивільного кодексу України, Кодексу України про надра, Водний кодекс України та до Законів України «Про рослинний світ», «Про мисливське господарство та полювання», «Про захист тварин від жорстокого поводження».

Структура дисертації обумовлена завданнями та відповідає внутрішньому логічному зв'язку етапів дослідження. Дисертація складається з анотації, вступу, 3 розділів, 6 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатку. Загальний обсяг дисертації складає 234 сторінки. Список використаних джерел налічує 290 найменувань і займає 30 сторінок.

У дисертації матеріал викладено юридично грамотно та логічно. Ведення наукової дискусії відзначається належною поміркованою коректністю та аргументованістю. Під час доведення власної позиції автор дотримується академічного етикету.

Методологічну основу дисертаційного дослідження складають загальнофілософські, загальнонаукові та спеціально наукові методи дослідження, зокрема, діалектичний, аналізу та синтезу, формально-логічний,

системно-структурний, прогностичний, конкретно-історичний, порівняльно-правовий, формально-юридичний. Використання зазначених методів дозволило автору розробити нові концептуальні підходи щодо визначення правових категорій «природні об'єкти» та «природні ресурси», дослідити суспільні відносини щодо залучення природних об'єктів у цивільний оборот в їх єдності та взаємозв'язку з іншими об'єктами цивільних прав, проаналізувати динаміку розвитку законодавства у цій сфері, побудувати класифікацію природних об'єктів та природних ресурсів, взявши за основу загальну класифікації речей; особливостей прояву речових прав на чужі земельні ділянки та інші природні об'єкти, а також сформулювати відповідні пропозиції щодо вдосконалення чинного цивільного законодавства України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що представлена робота є одним із перших комплексних досліджень природних об'єктів та природних ресурсів як об'єктів цивільних прав. У роботі обґрунтовано нові концептуальні підходи щодо визначення правових категорій «природні об'єкти», «природні ресурси», «оборотоздатність природних об'єктів та їх ресурсів», «цивільно-правовий режим природних об'єктів та природних ресурсів», а також співвідношення та сфери використання суміжних категорій – «ринок природних ресурсів», «ринок землі», «обіг землі», «обіг земельних ділянок», «обіг природних ресурсів», «цивільний оборот природних об'єктів та їх ресурсів».

У результаті проведеного дослідження автором сформульовано низку новітніх положень, що є складовою новизни дисертаційного дослідження. Зокрема, дисертація містить конкретні пропозиції, які мають науково-теоретичне значення та практичну спрямованість.

Перший розділ дисертації присвячено загальній характеристиці природних об'єктів та природних ресурсів як об'єктів цивільних прав. В результаті розроблення зазначеної проблематики дисертантом зроблені цікаві висновки, пропозиції та рекомендації, зокрема: доведено про недоцільність використовувати одну категорію «природний об'єкт» чи «природний ресурс»,

проводити між ними чітке розмежування. Виведено, авторське визначення природних об'єктів та природних ресурсів як функціонально і просторово відмежовані, індивідуально визначені, відособлені, юридично ідентифіковані частини чи компоненти навколишнього природного середовища, здатні задовольняти потреби учасників правовідносин, щодо яких можуть виникати цивільні права і обов'язки. Природні об'єкти, як правило виступають просторовим базисом для природних ресурсів та невід'ємно з ними пов'язані. Природні ресурси, позначаючи корисні, споживчі характеристики відповідних частин природного середовища, не існують поза межами цього середовища, його складових – вод, земель, лісів, надр (с. 34-35). Визначено, що природні об'єкти і природні ресурси як об'єкти цивільного права забезпечують задоволення потреб учасників цивільних правовідносин, а тому ознакою їх як об'єктів цивільного права є здатність задовольняти приватні інтереси (с. 41). Аргументовано, що об'єктами цивільних прав можуть виступати не природні об'єкти як такі, що знаходяться в своєму природному стані, а саме відокремлені, виділені з інших подібних їм природних матеріальних благ, юридично ідентифіковані та, відповідно, включені в цивільний оборот (с. 45). Додатково аргументовано тотожність розуміння та правового режиму таких категорій як «нерухомі речі», «нерухоме майно», «нерухомість» (с. 54-55). Заслуговує на увагу й теза дисертанта, що земельні ділянки, ділянки надр, ліси, інші багаторічні насадження, водні об'єкти не лише нерозривно пов'язані між собою, але не можуть фактично існувати поза цим зв'язком... За загальним правилом, природні об'єкти, розташовані на земельній ділянці не можна вважати окремими нерухомими речами, самостійними об'єктами цивільних прав, їх роздільний цивільний оборот неможливий (с. 59). Доведено, що під правовий режим об'єктів цивільних прав підпадають земельні ділянки, водні об'єкти (озера, ставки), лісові ділянки, об'єкти тваринного світу, водні біоресурси (с. 77).

У другому розділі роботи досліджуються природні об'єкти та природні ресурси в механізмі цивільно-правового регулювання.

З огляду на тематику зазначеного розділу роботи слушною видається низка висновків та пропозицій, зокрема щодо: розуміння цивільно-правового режиму природних об'єктів та природних ресурсів як елемент комплексного міжгалузевого правового режиму природних об'єктів та природних ресурсів, спрямований на задоволення приватних майнових інтересів осіб, оперує приватно-правовими засобами регулювання. Стверджується, що аналізувати цивільно-правовий режим природних об'єктів та природних ресурсів можна лише у відносинах майнового характеру, де допускається свобода та відносна самостійність учасників. Відносини, пов'язані з встановленням нормативів (квот) на використання природних ресурсів, запобігання їх забруднення, обмеження вичерпання, інші подібні відносини, в яких держава встановлює обов'язкові еколого-правові імперативи поведінки суб'єктів, об'єктивно не можуть вводитися під дію приватно-правового режиму (с. 88-89). Зроблено висновок щодо різної оборотоздатності тих чи інших видів (груп) тварин та поділено на три групи: 1) тварини, дозволені в обороті; 2) тварини, обмежені в обороті; 3) тварини, вилучені з цивільного обороту (с. 116). Щодо цивільно-правового режиму природних об'єктів та природних ресурсів, зроблено висновок, що вони можуть розглядатися як: 1) об'єкти права власності Українського народу; 2) об'єкти права приватної, державної та комунальної власності; 3) об'єкти речових прав на чуже майно; 4) об'єкти нерухомості; 5) об'єкти цивільно-правових зобов'язань: договірних та недоговірних (с. 136). Запропоновано розглядати оборотоздатність природних об'єктів та їх ресурсів як врегульовану нормами цивільного права можливість переходу прав на індивідуально-визначені, відокремлені ділянки природних об'єктів та природних ресурсів від одного суб'єкта до іншого з урахуванням умов та обмежень, встановлених природноресурсовим законодавством (с. 140).

Третій розділ дисертації автор присвятив речовим правам на природні об'єкти та природні ресурси.

В зазначеному контексті доведено, що право власності Українського народу і право державної власності відрізняються за своєю сутністю та

механізмами законодавчого регулювання. Визначено, що право власності Українського народу відображає публічно-правову природу приналежності найважливіших природних цінностей докілья такому особливому публічно-правовому суб'єкту як народ. Держава, як суб'єкт державної власності на природні об'єкти та їх ресурси, перебуває в формально рівному становищі з іншими суб'єктами власності. Здійснення від імені Українського народу чи держави Україна прав власника покладається на відповідні органи державної влади, а щодо власності Українського народу – також і органи місцевого самоврядування. Причому, суб'єктами здійснення права державної власності традиційно є органи державної виконавчої влади, а власності Українського народу – насамперед, представницькі органи влади, а органи виконавчої влади – лише в частині делегованих їм повноважень (с. 190).

У межах цього розділу дисертант також доходить обґрунтованого висновку про те, що право постійного землекористування та право постійного користування іншими природними об'єктами за своїми характеристиками не можуть належати до речових прав на чуже майно, однак мають речову природу та можуть бути зараховані до обмежених, похідних від права власності речових прав (с. 192).

Окреме місце у відповідному розділі присвячено й аналізу так званих «публічних сервітутів». Особливості публічних сервітутів полягають в тому, що вони зумовлені потребами забезпечення загальносупільних інтересів, встановлюються стосовно невизначеного кола осіб, визначаються виключно законодавчими актами (с. 193).

Додатково слід звернути увагу й на цілу низку пропозицій, які розроблені дисертантом з метою удосконалення норм національного законодавства України. Зокрема, пропонується внести зміни до ЦК України (ст.ст. 178, 180) та доповнити його приписами, які б вказували на приналежність природних об'єктів та їх ресурсів до об'єктів цивільних прав, а також доповнити Кодекс України про надра, Водний кодекс України, Законів України «Про рослинний світ», «Про мисливське господарство та полювання» статтями, в яких закріпити

можливість встановлення відповідних сервітутів з вказівкою, що їх регулювання забезпечується приписами Земельного та Цивільного кодексів України.

Отже, навіть такий побіжний виклад основного змісту дисертації В. А. Мартинюка свідчить про те, що в ній містяться важливі висновки, які стосуються правового регулювання природних об'єктів та природних ресурсів як об'єктів цивільних прав, а також науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на оптимізацію цивільного та земельного законодавства України.

Тема дисертації затверджена вченою радою Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» 01.03.2017 року (протокол № 2) й уточнена вченою радою Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» 27.11.2018 року (протокол № 11). Дисертаційна робота виконана на кафедрі цивільного права навчально-наукового юридичного інституту в межах науково-дослідної роботи на тему «Правові проблеми здійснення майнових та особистих немайнових прав в умовах ринкової економіки» (номер державної реєстрації 0110U001557).

Дисертаційна робота за своїм змістом та формою відповідає встановленим нормативним вимогам та профілю спеціальності 081 – Право.

Висновки дисертанта з огляду на розвиток наукових досягнень і практичних напрацювань є цілком обґрунтованими. Рекомендації, запропоновані у роботі, можуть бути використані як теоретичний та й практичний матеріал при розробці змін та доповнень до Цивільного кодексу України та інших нормативно-правових актів України у цій сфері.

Крім того, результати дисертаційного дослідження можуть бути використані: у науково-дослідній діяльності – для подальших наукових досліджень і вирішення проблем, пов'язаних із поширенням на природні об'єкти та природні ресурси цивільно-правового режиму; у правотворчій діяльності – з метою вдосконалення норм чинного законодавства України, що регулює правовий режим об'єктів цивільних прав; у правозастосовній

діяльності – при вирішенні спорів, які виникають у сфері привласнення та цивільного обороту природних об'єктів та природних ресурсів; у навчальному процесі – для викладання навчальних дисциплін «Цивільне право України», «Речові права», а також з метою підготовки відповідної навчальної та навчально-методичної літератури.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Положення дисертації достатньо повно відображені у 8-ми публікаціях, з яких: 4 наукових статей у виданнях, що входять до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук, в тому числі, 1 опублікована в науковому періодичному фаховому виданні іншої держави, яка входять до Організації економічного співробітництва та розвитку і Європейського Союзу, з наукового напрямку, за яким підготовлено дисертацію здобувача.

Основні теоретичні положення та їх аргументація, рекомендації практичного характеру щодо удосконалення цивільного законодавства України, які містяться в дисертації, апробовані автором на 4-ох науково-практичних конференціях. Опубліковані статті повною мірою відображають окремі аспекти дисертаційного дослідження.

Потрібно ще раз наголосити, що наукові розробки автора виконані відповідно до напрямів проведення реформи цивільного, земельного законодавства України. Вони відповідають рівню останніх досягнень теорії та практики цивільного права. Також варто відзначити значну кількість нових підходів до розглянутої проблеми, які збагачують наукову думку, дають змогу з іншого боку розглядати традиційні позиції вчених-правників.

У зв'язку із цим можна зробити висновок про оригінальність, самостійність та наукову новизну рецензованої роботи та використання автором власних підходів до розв'язання цілої низки питань.

Відсутність порушення академічної доброчесності. З аналізу змісту тексту дисертації офіційним опонентом вбачається дотримання здобувачем

вимог академічної доброчесності у повному обсязі, що підтверджується наступним.

Дисертаційне дослідження В. А. Мартинюка містить посилання на згадані автором у тексті джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; дотримано вимоги норм законодавства про авторське право; надано повну й достовірну інформацію про результати наукової діяльності, а також використані методики досліджень.

Таким чином, у рецензованій дисертації не виявлено ознак академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації та інших порушень, що могли б поставити під сумнів самостійний характер виконаного автором дисертаційного дослідження.

Втім, позитивно оцінюючи актуальність проведеного дисертантом дослідження, наукову новизну, обґрунтованість і достовірність, високий теоретичний рівень та практичну значущість його результатів, слід висловити певні зауваження щодо окремих дискусійних положень роботи, які потребують уточнення. Крім того, деякі із зауважень стосуються спірних питань та потребують від дисертанта додаткової аргументації.

1. Спірною вважається позиція автора щодо неможливості розгляду окремо «природних об'єктів» та окремо «природних ресурсів» як об'єктів цивільних прав. Підтвердженням цього є окремі положення екологічного законодавства щодо окремих різновидів природних ресурсів. Так, відповідно до ст.1 Водного кодексу України, водні ресурси – це обсяги поверхневих, підземних і морських вод відповідної території. При цьому водний об'єкт визначається як сформований природою або створений штучно об'єкт ландшафту чи геологічна структура, де зосереджуються води (річка, озеро, море, водосховище, канал, водоносний горизонт). Закон України «Про рослинний світ», у ст. 3 визначено поняття природних рослинних ресурсів як об'єктів рослинного світу, що використовуються або можуть бути використані населенням для потреб виробництва та інших цілей. Лісовий кодекс України у ст. 7 визначає лісові ресурси як деревину, технічну і лікарську сировину,

кормові, харчові та інші продукти лісу, що використовуються для задоволення потреб населення і виробництва.

В науковій літературі поняття «природні ресурси» та його співвідношення з поняттям «природні об'єкти» (об'єкти природи) є предметом дослідження та дискусій. Так, свого часу (1981 р.) В.В. Петров навів словник еколого-правової термінології, де серед інших термінів було також визначено поняття «природних ресурсів». Останні визначалися наступним чином: в широкому аспекті – це всі природні блага, що призначені для задоволення потреб людини; у вузькому – природні джерела задоволення потреб матеріального виробництва. Природний об'єкт, на думку В.В.Петрова, – це складова частина природного середовища, яка охороняється законом, відрізняється природним характером свого походження, відсутністю вартості, станом в екологічній системі природи, виконанням екологічної, економічної, культурнооздоровчої функції.

Таким чином, потребує додаткової аргументації щодо категоричності автора розглядати природні об'єкти та природні ресурси у єдності.

2. У дисертаційному дослідженні значна увага приділена оборотоздатності природних об'єктів та природних ресурсів, дисертантом доведено, що природні об'єкти та природні ресурси, як правило, обмежені в оборотоздатності. З цією позицією слід погодитися. Однак, залишилося не зрозумілим питання:

1) щодо оборотоздатності особливих об'єктів цивільних прав – диких тварин (с. 118-119);

2) щодо тези, що тварини як особливий об'єкт цивільного права та, умовно (для позначення їх цивільно-правового режиму), один з різновидів речей не мають стійкого зв'язку ні з земельними ділянками, ні з іншими об'єктами нерухомості. Визначена теза прямо заперечує положення ст. 1 Закону України «Про утримання домашніх тварин у населених пунктах України», куточок живої природи – складова частина кабінету (відділу, лабораторії, класу) біології загальноосвітніх і позашкільних навчальних, наукових,

санаторно-курортних і оздоровчих закладів, які створюються для проведення навчальних, практичних занять з метою здобуття поглиблених знань про живі організми, формування фактичних умінь та навичок, вивчення, спостереження та догляду за рослинами і тваринами, що мають відповідні дозволи санітарних, ветеринарних та інших служб. Із цього, прослідковується зв'язок із земельною ділянкою, на якій можуть проводитися експерименти, догляд, так і з об'єктом нерухомості (відповідне обладнане приміщення (лабораторії), в якому можуть проводитися, наприклад, експерименти тощо. Тому й потребує пояснення визначена теза;

3) додаткової аргументації потребує й питання щодо природних об'єктів та природних ресурсів, які можуть бути вилучені з цивільного обороту, так як у роботі це питання не розкрито дисертантом.

3. Щодо запропонованого доповнення базового положення статті 180 ЦК України: «Земельні ділянки, лісові ділянки, ділянки надр, замкнені природні водойми та природні ресурси, що вони включають, а також тварини є особливими об'єктами цивільних прав. З одного боку начебто дисертант розширив (конкретизував) положення зазначеної статті, а з другого, зміст визначеної статті наповнен особливими об'єктами, яким приділена увага спеціальними нормативно-правовими актами, тому може потрібно було б визначити у статті 180 ЦК загальні положення щодо природних об'єктів та природних ресурсів як особливих об'єктів цивільних прав, давши визначення зазначеним об'єктам і на цьому поставити крапку?

Викладені вище зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження Мартинюка Віктора Анатолійовича, оскільки не торкаються концептуальних положень дисертації. Вони можуть слугувати підґрунтям для дискусії у процесі захисту дисертації, а також напрямками майбутніх досліджень дисертанта.

Відзначене дає підстави зробити загальний висновок про те, що дисертація Мартинюка Віктора Анатолійовича «Природні об'єкти та природні ресурси як об'єкти цивільних прав» за своїм змістом, одержаними науковими

результатами, актуальністю, новизною та іншими ознаками є самостійною завершеною науковою роботою, що містить суттєві положення для розвитку науки цивільного права. Робота виконана на достатньо високому теоретичному рівні, її зміст повною мірою розкриває тему дослідження. Наукові положення, висновки та рекомендації, що виносяться на захист, в цілому є належним чином аргументованими, достовірними і новітніми. Дослідження має і практичну спрямованість, оскільки містить низку конкретних пропозицій щодо удосконалення чинного національного законодавства.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК:

Дисертаційне дослідження на тему «Природні об'єкти та природні ресурси як об'єкти цивільних прав» відповідає вимогам, передбаченим

Порядком проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України № 167 від 6 березня 2019 року, а його автор – Мартинюк Віктор Анатолійович за результатами проведення публічного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право.

Офіційний опонент:

**професор кафедри цивільного права № 2
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
доктор юридичних наук, професор**

В.В. Надьон

